

พุทธวิธีในการสอน : กลวิธี และอุบายประกอบการสอน

นอกจากหลักและลีลาการสอน และวิธีสอนแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงมีกลวิธีและอุบายประกอบการสอนที่หลากหลาย ในหนังสือ “พุทธวิธีในการสอน” พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ประมวลกลวิธีและอุบายประกอบการสอนของพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้

1. การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแนก เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น พระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์และนิทานประกอบการสอนมาก ดังจะเห็นได้จากการที่ในคัมภีร์ต่างๆ มีอุทาหรณ์ และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไป

2. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น พระพุทธองค์มักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเทียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เนื้อความหลักแน่นหนา การใช้การอุปมาอุปไมยจะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นๆ

3. การใช้อุปกรณการสอน ในสมัยพุทธกาลย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะ หากจะใช้อุปกรณบ้างก็ต่อองค์วัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ที่ผู้คนใช้กันอยู่ อีกประการหนึ่ง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีบันทึกไว้ก็มักเป็นคำสอนที่ตรัสแก่ผู้ใหญ่ และเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม ทั้งการสอนยังเคลื่อนที่ไปในดินแดนแคว้นต่างๆ ความจำเป็นที่จะใช้อุปกรณในการสอนจึงมีน้อย และโอกาสที่จะอาศัยอุปกรณก็เป็นไปได้ยาก นอกจากนั้น การใช้ข้ออุปมาต่างๆ ก็สะดวกกว่า และให้ความเข้าใจชัดเจนอยู่แล้ว แม้เมื่อใช้ของจริงเป็นอุปกรณการสอนก็มักใช้ในแง่อุปมา จึงปรากฏว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าในแง่อุปมามีมากมาย แต่ไม่ค่อยปรากฏการใช้อุปกรณการสอน อย่างไรก็ตาม มีตัวอย่างการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปกรณการสอนในกรณีสอนผู้เรียนที่อายุน้อยๆ โดยทรงใช้เครื่องใช้ที่มีอยู่เป็นอุปกรณในการสอน

4. การทำเป็นตัวอย่าง วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำเป็นตัวอย่าง เป็นการสอน

แบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้นเป็นไปในลักษณะที่ทรงเป็นผู้นำที่ดี การสอนโดยทำเป็นตัวอย่างของพระองค์ก็คือพระจริยาวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่ตามปกติ แต่ก็มีบางเรื่องที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะ เช่นคราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอานนตตามเสด็จ ขณะไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุรูปหนึ่ง อาพาธเป็นโรคท้องร่วง นอนจมกอมุมตรและคูขของตน ไม่มีผู้พยาบาลดูแล จึงเสด็จเข้าไปหา จัดการทำความสะอาดให้นอนโดยเรียบร้อย เสรีแล้วจึงทรงประชุมพระสงฆ์ ทรงสอบถามเรื่องนั้น และตรัสต่อนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเองใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุอาพาธเถิด”

5. การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ ข้อนี้เป็นการเล่นแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน เมื่อผู้ใดถามมาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นคำร้อยกรองไปทันที บางทีมีคันทูลถามหรือกล่าวข้อความโดยใช้คำที่มีความหมายไปในทางไม่ดี พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันแต่เป็นคำพูดในความหมายที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายดีงาม บางครั้งผู้มาเฝ้าอภิเษกพระองค์ด้วยคำพูดต่างๆ ที่รุนแรงยิ่ง พระองค์ทรงยอมรับคำอภิเษกเหล่านั้นทั้งหมด แล้วทรงแปลความหมายอธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องที่ดีงาม

แม้ในด้านการสอนหลักธรรมทั่วไป พระองค์ก็ทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีใช้แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายให้ใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟังผู้เรียนหันมาสนใจและกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่และเป็นการช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่าอย่างไรถูก อย่างไรผิดอย่างไร

6. **อุปบายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล** การเลือกคนเป็นอุปบายสำคัญในการเผยแพร่วรรณธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่ระยะแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทโธบายที่ได้มัลลย ทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในถิ่นใดถิ่นหนึ่งควรไปโปรดใครก่อน พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายให้เห็นชัดเจนในเรื่องนี้ว่า เมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ พระองค์ได้เสด็จไปโปรดเบญจวัคคีย์ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์เมื่อครั้งออกแสวงธรรมก่อน ข้อนี้พิจารณาได้ทั้งในแง่ที่เบญจวัคคีย์เป็นผู้ใฝ่ธรรม มีอุปนิสัยอยู่แล้ว หรือในแง่ที่เป็นผู้เคยมีอุปการะกันมา หรือในแง่เป็นการสร้างความมั่นใจทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้องของหมดความคลางแคลงใจในพระองค์ ตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านี้อาจไปสร้าง ความคลางแคลงใจขึ้นแก่ผู้อื่นต่อไปด้วย เมื่อสั่งสอนเบญจวัคคีย์แล้ว ก็โปรดยสกุमारพยอมทั้งเศรษฐีผู้บิดา และญาติมิตร และเมื่อจะเสด็จเข้าแคว้นมคธ พระองค์ก็เสด็จไปโปรดชฎิล 3 พี่น้อง พยอมทั้งบริวารทั้งพัน เริ่มด้วยชฎิลคนพี่ก่อน แล้วยำชฎิลเหล่านี้ผู้กลายเป็นสาวกแล้ว เขาสูนศรราชคฤห์ ประกาศธรรมได้พระเจ้าพิมพิสารเป็นสาวก เห็นได้ว่า พอเริ่มประกาศพระศาสนา ก็ได้ทั้งนักบวช ผู้ใหญ่ เศรษฐี และราชา ซึ่งเป็นคนชั้นสูงสมัยนั้นเป็นสาวก เป็นการทำให้ทางเสด็จเผยแผ่ให้ปลอดภัยต่อไป

การทรงสั่งสอนคนแต่ละถิ่น หรือแต่ละหมู่คณะ พระพุทธองค์มักทรงเริ่มต้นที่บุคคลผู้เป็นประมุข เช่น พระมหากษัตริย์ หรือหัวหน้าของชนหมู่นั้นๆ ทำให้การประกาศพระศาสนาได้ผลดีและรวดเร็ว เป็นการยืนยันพระปรีชาสามารถของพระองค์

ในการบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน พระองค์ก็ทรงสอดส่องพิจารณาบุคคลผู้ควรโปรดในวันนั้นตั้งแต่เวลาจวนรุ่งสาง และเสด็จไปโปรดในเวลาเช้า เป็นการให้ความสนพระทัยสงเคราะห์บุคคลเป็นรายๆ ซึ่งให้ผลดีในการสอนยิ่งกว่าสอนแบบสาดๆ ไป

แม้เมื่อทรงแสดงธรรมในที่ประชุม ก็ทรงกำหนดบุคคลที่ควรเอาพระทัยใส่เป็นพิเศษในคราวนั้นๆ ทั้งทรงแสดงธรรมโดยวิธีการที่จะทำให้ทุกคนในที่ประชุมได้รับผลประโยชน์อย่างเป็นที่น่าพอใจให้เกิดความรู้สึกแก่ทุกคนว่า พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตน

7. **การรู้จักจังหวะและโอกาส** ในการเผยแพร่วรรณธรรมแก่คนส่วนใหญพระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติตามจังหวะและโอกาส เช่น ในระยะแรกเริ่มประกาศพระศาสนา ณ วันมาฆบูชาเมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาชุมนุมพร้อมกัน และเป็น

โอกาสเหมาะ พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์สำหรับเป็นหลักยึดถือร่วมกันของสงฆ์ที่จะแยกย้ายกันไปบำเพ็ญศาสนกิจ หรือเมื่อคราวนิครนถนาฏบุตรสิ้นชีวิต เกิดความแตกแยกในหมู่นิครนถ พระสารีบุตรถือเอาเหตุการณ์นั้นเป็นตัวอย่าง ชี้ให้ภิกษุสงฆ์เห็นความสำคัญในการร่ายกรองธรรมวินัย ชักชวนพระสงฆ์ให้พร้อมใจกันทำสังคายนา และได้ทำเป็นตัวอย่าง

พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวเสริมว่า ในการสอนผู้สอนจึงต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ เช่นผู้เรียนยังไม่พร้อม ก็ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตั้งต้นทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไป

8. **ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ** พระพุทธเจ้าทรงสอนอย่างไม่มีอัตตา ทรงมุ่งไปยังผลสำเร็จของการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุดก็จะทรงทำในทางนั้น บางคราวมีผู้ปรึกษาพระองค์ ก็ทรงรับสมอ้างตามคำปรึกษานั้นให้สมใจคนผู้นั้น แล้วจึงค่อยชี้แจงแก้ไขให้ผู้นั้นยอมรับตามพระองค์ภายหลัง ดังพุทธพจน์ว่า “เรายอมฝึกคนด้วยวิธีละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีที่ทั้งอ่อนละมุน และทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง”

9. **การลงโทษและให้รางวัล** มีคำสรรเสริญพระพุทธคุณบทหนึ่งว่า “พระผู้มีพระภาคทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดีถึงเพียงนี้ โดยไม่ต้องใช้อำนาจ” แสดงว่า การใช้อำนาจลงโทษ ไม่ใช่วิธีการฝึกคนของพระพุทธเจ้า แม้ในการแสดงธรรมตามปกติพระองค์ก็ทรงแสดงไปตามเนื้อหารธรรม ไม่กระทบกระทั่งใคร

และพุทธพจน์ว่า “พึงรู้จักการยกยอ และการรุกราน ครั้นรู้แล้วไม่พึงยกยอ ไม่พึงรุกราน พึงแสดงแต่ธรรมเท่านั้น” พระพรหมคุณาภรณ์ขยายความว่า ข้อนี้ตีความไปได้ถึงว่า ไม่ใช่ทั้งวิธีลงโทษและให้รางวัล แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงใช้การชมเชยกยกยอของบางก็เป็นไปในรูปการยอมรับคุณความดีของผู้นั้น กล่าวชมโดยธรรมให้เขามั่นใจในการกระทำความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบข่มคนอื่นลง บางทีทรงชมเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่างหรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูกต้อง

10. **กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า** ในการประกาศพระศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงประสบปัญหาเฉพาะหน้าตลอดเวลา และทรงแก้สำเร็จไปในรูปต่างๆ กัน ด้วยหลัก วิธีการ และกลวิธีต่างๆ ที่เหมาะสมกับปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นเรื่องเฉพาะครั้ง เฉพาะคราวไป

